

Bogens afsluttende kapitel, *staten og døden*, er orienteret mod dødsstraffens nyere historie med et særligt fokus på forholdet mellem dødsstraffen og demokratiet. Her beskrives det paradoksale i, at en demokratisk forfatning ikke udgør nogen garanti mod dødsstraf. Ved nøjere granskning viser det sig da også, at hver gang dødsstraffen er blevet afskaffet i et vestligt demokrati, er det sket uden befolkningens samtykke. Derfor kan man heller ikke udelukkende anskue dødsstraffen som et magtsymbol og -middel i øvrighedens hænder, for den synes samtidig at tale til noget dybt i den menneskelige natur ved at opfylde et fundamentalt behov for hævn og gengældelse. Dog er det ikke alene befolkningens følelsesmæssige konstitution, der har betinget muligheden for at demokratiet kan rumme dødsstraffen. Floto beskriver, hvordan dødsstraffen samtidig er funderet i selve demokratiets grundlæggende politiske principper, der knytter an til John Locke's idéer om naturretten og samfundskontrakten. Locke indskriver således dødsstraffen i selve fundamentet for den demokratiske stat med ordene: ”Med politisk magt mener jeg da retten til at give love med dødsstraf...” (Locke *Two Treatises of Government*, pgf. 3). Med andre ord forsøger Locke at legitimere statens ret til dens fjenders død – en ret som Immanuel Kant senere kan ophøje til en decideret pligt.

Dødsstraffens karakter af at udgøre et basalt princip for den demokratiske stat har været et

gennemgående tema i en stor del af den moderne epoke. Det har især været tydeligt, når man til forskellige tider har forsøgt at afskaffe den. Derfor er det også først lykkedes i adskillige europæiske lande at gennemføre dette forehavende i slutningen af det 20. århundrede. Spørgsmålet om hvorfor dødsstraffen så stadig kan bestå i en række demokratiske stater – især i USA – berammer den afsluttende, men også lidt forudsigelige og tyndeste del af Flotos bog, der ellers fremhæver sig ved at være både indlevende og velskrevet uden dog nogensinde at give fornemmelsen af at kunne bidrage med noget afgørende nyt.

Anders Drøby Sørensen og Allan Olesen

”Reguleret galskab” - diskursteoriens politiske perspektiv

Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, *Det radikale demokrati - diskursteoriens politiske perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag 2002, 276 sider, 248 kr.

Laclau og Mouffe er hver for sig og sammen gamle kendinge på venstrefløj. Næsten tårevædet har jeg fundet den af Mouffe redigerede bog *Gramsci & Marxist Theory* fra 1979 frem fra hylderne og Laclaus’ *Politics and Ideology in Marxist Theory* fra 1977 (Verso 1979) – der for øvrigt bærer dedikationen ”To Chantal”. Begge er kendte fra slutningen af 1970erne som politiske tænkere, og jeg bladrer bl.a. i gamle numre af *New Left Review*.

Laclau og Mouffe skrev efter et par artikler i fællesskab allerede i 1985 sammen bogen *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, der siden har været en form for ny-klassiker på den mere reflekterede venstrefløj. Netop fra denne bog er der i nærværende antologi oversat et stort kapitel på over 60 sider, kap. 3 "Hinsides det sociales positivitet: antagonismer og hegemoni". Lægges hertil den efterfølgende artikel af Laclau "Politik og modernitetens grænser" på 20 sider og fra 1988, er det så som så med udgiverens påstand om, at de i denne antologi har samlet et tekstudvalg fra 90'erne. Nok om det. Under alle omstændigheder er der her samlet et tekstudvalg af de to forfattere samt et interview med hver, hvortil kommer en omfattende indledning af udgiverne og oversætterne: Torben Clausen, Helene Gjerding, Allan Dreyer Hansen, Ane Jensen, Carsten Jensen, Heidi Kaltoft, Christian Madsbjerg og Ulrik Pram Gad.

Det er rigtigt, som udgiverne skriver i deres forord, at denne bog kan ses som en fortsættelse af antologien *Demokrati & hegemoni* (redigeret af Carsten Jensen), der udkom på Akademisk Forlag i 1997, hvori der for øvrigt er oversættelser fra ovennævnte antologi af Mouffe fra 1979 om Gramsci, dvs. 18 år efter - og derfor bedre sent end aldrig. Det var efter min mening god tænkning i hine tider, og spørgsmålet er selvfølgelig om nærværende antologi *Det radikale demokrati - diskursteoriens politiske perspektiv*, på trods af en spændvidde på 16-17 år i tænkningen, kan fastholdes

i et aktuelt perspektiv. Det kan den på mange måder, og jeg vil i det følgende argumentere for hvorfor og hvordan.

Først skal det lige siges, at diskursteori og diskursanalyse kan kobles til så forskellige tænkere som Habermas, Ricoeur og Lyotard, og at der findes såvel strukturalistiske som poststrukturalistiske diskurstraditioner, og at en diskurs kan omhandle alt fra en elementær samtale mellem to personer over talehandlinger og sætningsanalyser frem til konstitueringen af det sociale i helt fundamental forstand. Laclau og Mouffes diskursteori indskrives sig i sidstnævnte, som netop omfatter alle sociale relationer og praksisser.

Det vanskelige er, at selv en socialt konstituerende diskursteori som Laclau og Mouffes, der, som bogtitlen antyder, har fokus på det radikale demokrati og hermed diskursteoriens politiske perspektiv, er afhængig af den (post)strukturalistiske sprogteori - eller bredt sagt af tænkere fra Saussure over Derrida til Foucault. Men netop det politiske gør også, at tænkere som Althusser og Gramsci indtager en central placering - i hvert fald i teoriens konstitueringsfase. Derfor konfronteres man med en begrebsblanding fra to teoritraditioner, der i 1970'erne ofte var på kollisionskurs, med ord som: diskurs, artikulation, marxisme, dislokation, sedimentering, agonisme, hegemoni, nodalpunkt, ideologi, sutureret, antagonisme.

Mere specifikt redegøres der i introduktionen "Diskursteori, radikalt og pluralt demokrati" for nogle af ovennævnte begreber, samtidig

med at Laclau og Mouffes projekt indsættes i en politisk forståelseshorisont: ”Deres projekt er derfor både teoretisk og politisk. Teoretisk er det postmarxistisk, hvilket vil sige, at de tager udgangspunkt i den marxistiske tradition, men at de gentænker den ud fra poststrukturalisme, eller bredere, ud fra ’anti-fundering’. Politisk var deres ønske at reformulere den socialistiske tradition med baggrund i erfaringerne om klassernes vigende betydning og fremkomsten af en række nye modsætninger i form af politiske identiteter og konflikter som miljø, køn, etnicitet osv. Det teoretiske resultat var ’diskursteori’ og det politiske et bud på et fornyet venstrefløjsprojekt om ’radikalt og pluralt demokrati’” (s. 11f).

Laclau og Mouffes teoretiske udvikling inddeles i tre faser, der kort fortalt bevæger sig fra en Gramsci-inspireret marxistisk over en postmarxistisk frem til den nuværende fase. Den midterste postmarxistiske fase er centreret om deres hovedværk *Hegemony and Socialist Strategy* (fra 1985-89), som der, som nævnt, er bragt et stort kapitel af her, vel fordi det tydeliggør, hvad deres Foucault-inspirerede diskurs-tænkning består af, og gør det lettere at forstå deres videre udvikling. Men ellers tilhører artiklerne den tredje fase, som er præget af en mindre marxistisk og mere dekonstruktivistisk teori, hvor Foucault udskiftes med Derrida samtidig med, at et psykoanalytisk subjektbegreb indarbejdes i teorien.

Hegemonibegrebet er i forlængelse af Gramsci udgangspunktet

for Laclau og Mouffes forståelse af samfundsudviklingen, der hermed hverken er afhængig af ”økonomien i sidste instans”, et ledende parti eller arbejderklassen. Hegemoniske processer artikulerer simpelthen diskurser vedrørende antagonistiske modsætninger, hvorved hegemoni og antagonisme bliver de afgørende begreber i deres diskursteori. Hegemoni bliver til samlingsbegreb for sociale aktører, der hverken er begrænsede af aprioriske nødvendigheder eller identitetsmæssige essenser, men som i en given ”artikulation” sammenkæder elementer, som ikke er forudbestemt, hvilket gør, at man kan opfatte enhver faktisk politisk orden ud fra en forgængelig fundering.

Hegemoni, antagonisme og artikulation spiller en helt afgørende rolle for en forståelse af Laclau og Mouffes diskursteori, især som den udfoldes i det oversatte afsnit fra *Hegemony and Socialist Strategy*, og begreberne spiller undervejs i de efterfølgende artikler stadig en central rolle, men jeg vil nu mere deskriptivt fremhæve nogle andre elementer.

Laclaus første artikel ”Politik og modernitetens grænser” er, selv om den er fra 1988, et scoop, fordi den for det første på fortrinlig vis gør det tydeligt, hvori forskellen mellem modernitet og postmodernitet består for en dekonstruktiv tænkning. For det andet fordi den som netop dekonstruktiv tænkning forholder sig kritisk til tre af det tyvende århundredes intellektuelle traditioner: analytisk filosofi, fænomenologi og strukturalisme med fokus på hhv. referenten, fænomenet og tegnet,

hvor sidstnævnte fyldigere udkrystalliseres i overgangen fra strukturalisme til poststrukturalisme og fører frem til Laclaus egen postmoderne diskursteori, der sluttelig forfølges i forhold til den marxistiske tradition.

De efterfølgende tre artikler af Laclau beskæftiger sig, som titlerne siger, med hhv.: ”Universalisme, partikularisme og spørgsmålet om identitet”, ”Hvorfor betyder tomme udtryk noget i politik” og ”Dekonstruktion, pragmatisme, hegemoni”. Sidstnævnte udfolder den politiske teori dekonstruktivt med afsæt i sætningen: ”Mulighedsbetingelsen for noget er samtidig dets umulighedsbetingelse” (s. 148), dvs. en dekonstruktion udvider feltet for strukturel ”uafgørbarhed”, samtidig med at feltet for en teori om ”beslutningen” skal tages i et uafgørbart terræn. Mere konkret: Først anvendes dekonstruktionen i forhold til ”uafgørbarhed” med vægt på logikken i tre begreber: repræsentation, tolerance og magt og dernæst i forhold til ”beslutning”, der glider over i spørgsmålet om subjektet (som også analyseres i den første af de tre nævnte artikler), hvorefter der følger en omfattende kritisk kommentar til Rortys pragmatisme, der bl.a. svejser sin liberalisme og pragmatisme sammen uden at se, at pragmatismen ikke nødvendigvis fører til netop hans liberalisme.

Der er fire oversatte artikler af Chantal Mouffe. Den første hedder ”Radikalt demokrati eller liberalt demokrati?”. Svaret på spørgsmålet lyder: ”Det, vi kæmper for, er en slags ’radikalt liberalt demokrati’” (s. 176),

dvs. både det liberale og demokratiske skal radikaliseres, så det ikke nødvendigvis bliver indbegrebet af økonomisk liberalisme eller individualisme. Det pluralistiske skal tages alvorligt, og det tydeliggøres med en læsning af Carl Schmitt, der er en kritiker af liberalt demokrati og individualisme, men som ikke desto mindre præcist peger på nogle af de reelle problemer for det liberale demokrati, fx at politik er blevet reduceret til økonomi og private interessers selviske stræben og afklædt alle sine etiske komponenter. Derfor skal der geninvesteres i det etisk-politiske, men ikke a la kommunitaristerne, som vil tilbage til en politik, der er baseret på fælles moralske værdier. Der vil altid være en debat om retfærdighedens natur, og derfor er adskillelse og konflikt uundgåelig: ”At hindre den sociale ordens endelige fiksering og at udelukke enhver diskurs’ mulighed for at etablere en endelig lukning, er selve kernen i moderne demokrati” (s. 181). Vi kan ikke andet end at sætte grænser, og dermed skabe forskellige former for pluralistisk demokratisk politik. Det skal for demokratiets vedkommende foregå inden for en ækvivalenslogik (identitetslogik) og for liberalismens vedkommende foregå inden for en pluralitetslogik (forskelslogik).

Man kan sige, at den følgende artikel ”For en agonistisk pluralisme”, udvider argumentationen for det liberale demokrati, idet indbegrebet af den ”agonistiske pluralisme” er ”...dannelse af kollektive identiteter omkring klart differentierede positioner og muligheden for at vælge

mellem reelle alternativer” (s. 189). Kort sagt er der tale om en radikal demokratiforståelse, der fordrer, at man på tværs af politiske uenigheder kæmper for demokratiets spilleregler, men hvor man samtidig insisterer på modstanderens ret til at forsvare sine ideer – faktisk kræves det, at uenighederne træder frem i politikken (antagonismernel), for ellers vil det være sværere at håndtere dem på demokratisk vis. Fjendtligheden skal have et politisk afløb, hvorefter optællingen af stemmer kan afgøre slaget.

Det lyder alt sammen ganske udmærket, men giver også et begrænset syn på virkeligheden. Dette tydeliggøres, når det skal præciseres, hvad der menes med ”...at finde en ramme for sammenkædningen af de forskellige demokratiske kampe – om køn, race, klasse, seksualitet, miljø med flere” (s. 192), for det bliver aldrig til andet end ”en ramme”, som på den ene side skal bekræfte opgøret med enhver form for essentialisme og på den anden side insistere på konflikters og antagonismers bestandighed. Disse begrænsninger ses i Mouffes tredje artikel ”Feminisme, medborgerskab og radikal demokratisk politik” – der ellers giver nogle gode præciseringer af det postmoderne og forskellige feminisme-positioner – fordi der hele tiden og for enhver pris skal tages afstand fra essentialisme af enhver art, samtidig med, at der helt uforpligtende tales om ”...ækvivalenskæder mellem de forskellige demokratiske kampe for at kunne etablere en sammenkædning mellem kvinder, sorte, arbejdere, homoseksuelle og andres

krav, hvor alle grupper krav indgår med samme vægt” (s. 199). Hvad mon der tænkes på, når det fx ikke må være en feminisme, der som afsæt tager det kvindelige – med hertil hørende børnefødsler og moderskab – alvorligt. I stedet skal der konstrueres ”...et helt nyt medborgerskabsbegreb, hvor kønsmæssig forskel i realiteten bliver irrelevant” (s. 205). Medborgerskabsbegrebet bliver til en abstrakt størrelse, hvor det blot kan siges at være ”...en form for politisk identitet, der består af en identifikation med det moderne pluralistiske demokratiske politiske principper – det vil sige sikringen af frihed og lighed for alle” (s. 206). Alle mulige grupper (igen kvinder, arbejdere, sorte, homoseksuelle, s. 207) forventes så at konstruere et ”vi”, en kollektiv (s. 207) eller fælles (s. 210) politisk identitet. Den eneste positive mulighed bliver den ”relationelle identitet” med hertil hørende antagonismer med ”vi” og ”de”, hvad der tydeligt peger på en strukturbestemt fiksering af det politiske.

Overordnet set er problemet Laclau og Mouffes afgørende begreb: politik. Efter deres mening er politik det grundlæggende ved samfundet, for her finder vi selve logikken for de forandringer og indstiftelser, som alle sociale forhold er baseret på. Det giver ikke plads til nogen som helst form for religion, metafysik eller værdiproblematik uafhængigt af det sociale. En sætning som: ”Menneskeheden, der altid har måttet bøje sig for ydre kræfter – Gud, naturen, Historiens nødvendige love – kan nu, på tærsklen til postmoderniteten, for første gang

regne sig for sin egen histories skaber og bygherre” (s. 120) lyder vældig flot, og man har hørt den før, men den gør mig mistænkelig, fordi den viser en total blindhed over for store dele af tænkningens historie. Det er underligt hult, det er, som om der ingen kød og blod, ja undskyld udtrykket: ingen essens, er i teoritraditionen. Håb, tro og følelsesmæssige investeringer kan først i en social, diskursiv praksis få mæle, og det eneste modargument er vedvarende (også i en kritik af Rorty) ”...det faktum, at disse håb er resultatet af en kompleks diskursiv-hegemonisk konstruktion, og ikke udtryk for en apriorisk essens, er ikke noget argument imod deres gyldighed” (Laclau, s. 167). Nej, men det indikerer en bestemt form for begrænsning og systematisering i måden at konstruere det teoretiske terræn. Lad det dog være sagt, at de afsluttende to interviews på mange måder modsiger min kritik og måske antyder, at den befinder sig på et forkert abstraktionsniveau. Her taler Laclau direkte om, at folk gerne vil ”...have lov til at vise, at de har brug for andre mennesker” (s. 241), om moral og ansvarlige mennesker, og Mouffe ekspliciterer, at identitet og fællesskabsfølelse igen skal opstå i politik, og hun ser på børnefamilier i positiv forstand.

Jeg mangler endnu at omtale Mouffes fjerde og sidste artikel ”Politik og liberalismens grænser”, hvor der gives en god beskrivelse af den politiske liberalisme (især John Rawls og Charles Larmore). Artiklen påviser, hvad der kan ske, hvis man tror, det er muligt at etablere en moralsk neu-

tralitet og få liberalismen til at fungere rationelt. Mouffe mener, at det netop vil afskaffe det politiske som andet end en forhandlingsproces. Politik (igen med henvisning til Carl Schmitt) implicerer også magt og antagonismer og hertil knyttede følelser (sic!), med den hensigt at skabe enhed, selv om feltet er gennemskåret af antagonismer (”vi” og ”dem”). Men igen opstår der problemer med alle disse udmærkede tanker, fordi ingen form for essens må få ordet, men derimod gerne en struktur: ”Når vi indser, at det liberale demokrati ikke er et nødvendigt resultat af menneskehedens moralske udvikling men en samling kontingente praksisser, kan vi se, at det er en erobring, der skal beskyttes og uddybes” (s. 226). Kan vi se det – spørger jeg. Det er meget fornuftigt, men heller ikke andet. Under alle omstændigheder er det – som Mouffe gør – godt at opretholde en sondring mellem lov og retfærdighed. Hullet mellem lov og retfærdighed må ikke lukkes, for det ville underminere demokratiet, som den ubestemte størrelse det skal fastholdes som. Det fører frem til de afsluttende ord.

Der er en problematik, som ovenfor ikke har været omtalt, men som er helt afgørende for deres diskursteori og især udfoldes i Laclaus artikel ”Hvorfor betyder tomme udtryk noget i politik”. De ”tomme udtryk”, en ”konstituerende mangel”, et ”umuligt objekt”, ”manglens logik” osv. er selve omdrejningspunktet for teorien. Det er her alternativet til enhver form for essens findes, som samtidig sikrer, at alt ikke ender

i ren partikularitet, og det er her et Lacan-inspireret psykoanalytisk subjektbegreb via bl.a. Slavoj Žižek indarbejdes i teorien. Der er et ”hul” eller en ”mangel” i subjektet, som udvides til både at implicere grundløshedens filosofi og samfundets grundløshed, som viser sig i spillet mellem singularitet og universalitet, hvorefter der hverken kan eller må findes endegyldige løsninger. Det udtrykkes undervejs i bogen på mange forskellige måder, fx som forholdet mellem fundering og horisont: ”En formation, der er forenet eller totaliseret i forhold til en horisont, er en formation uden fundering; den konstituerer kun sig selv som enhed, idet den afgrænser sig fra det, den negerer” (s. 121f). Horisonten er det ”tomme sted”, som medfører, at funderingen ikke kan fyldes.

Det eneste sted, hvor man ukritisk støder på udtrykket det universelle, er ved denne grundlæggende mangel: ”Det universelle fremkommer ud af det partikulære – ikke som et princip, der understøtter og forklarer det, men som en ufuldstændig horisont, der syr en dislokeret partikulær identitet sammen” (s. 130). Derfor er den højeste form for rationalitet et samfund kan opnå en ”reguleret galskab” (s. 160) – og det er fortrøstningsfuldt!

Ole Morsing

Phronesis

Peter Kemp, *Praktisk visdom. Om Paul Ricoeurs etik*. Forum 2001, s. 150, 188 kr.

Peter Kemp er om nogen den, der i et klart og lettilgængeligt sprog har formidlet den franske filosofi til det danske publikum. Fra de tidligste indføringer og frem til udgivelser i 90'erne er Paul Ricoeur forblevet den vigtigste dialogpartner. I det seneste værk om Paul Ricoeurs etik tager Kemp denne dialog op på ny, idet han lader tidligere fremstillinger samt nye fortolkninger af Ricoeurs forfatterskab pege frem imod Ricoeurs etiske hovedværk, ”Soi-même comme un autre ” (Éen selv som en anden). Særligt fremragende er sammenlæsningen af Ricoeurs narratologiske indsigter fra ”Tid og Fortælling” med det omfattende projekt i ”Éen selv som en anden”. I krydspunktet imellem menneskets egen fortalte tid og hele verdenssammenhængens tid udkrystalliserer den historiske tid sig i tre former: Kalenderen, generationsskiftet og spor i form af dokumenter og monumenter. Først ved at konfrontere vores eget singulære livsprojekt med de overleverede fortællinger vinder vores liv en retning. Ganske vist skaber mennesket sig en rummelig identitet i genfortællingen af sit liv, men det er ved at indskrive sin egen fortælling i den historiske tid, at livet får et enhedsligt, etisk sigte. I den måde, hvorpå liv genfortælles falder traderede fortællinger hele tiden mennesket i talen, og heri ligger